

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 2, Sayı 4 (Aralık 2005)

Mak. #62, ss. 206-214

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Prof. Dr. Muharrem Ergin'e

Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?

Anıl Yılmaz

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Göçer dönem Türk sanatı veya tarihi ile ilgilenen akademisyenlerin çoğu, maalesef ortak bir terminolojiye sahip değildir. Bu durum kendini Göktürk ve onların ardılı olan Kıpçakların bıraktığı oyma heykellerde açıkça gösterir. Bu heykeller 18. yüzyıldan itibaren kamennaya baba olarak isimlendirilmeye ve Runik harfli Göktürk yazısının çözülmesi ile birlikte, metinlerde geçen balbal kelimesi ile karıştırılmaya başlanmıştır. İki kelime arasında sadece etimolojik bir benzerlik değil, aynı zamanda aynı mimari külliye'nin elemanları olmaları sebebiyle, bu dönemi çalan akademisyenler sıklıkla ve yanlışlıkla bahsedilen plastikleri baba veya balbal olarak ifade etmişlerdir.

Makale, bu plastiklerin Göktürk döneminde nasıl isimlendirildiğini ve bugün nasıl isimlendirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kamennaya baba, balbal, bediz, stüpe.

ABSTRACT

Most of the scholars dealing with nomadic Turkic art and history do not pay much attention to the jargons of the period. This is particularly evident for naming the human shaped statues erected by the Gokturks and their descendant Kipchaks. These statues were named as kamennaya baba as early as 18th century. After decoding the Runic inscriptions, the word of balbal confused those scholars who are interested in the period. The similarities between the two words are etymological and their being parts of the same architectural complex. Moreover, both terms have relations with humans in meaning.

This article tries to examine how the Gokturks named those plastics and nowadays what word/s balbal, bediz, statue, or Kamennaya baba, could be used to name the statues.

KEY WORDS

Kamennaja baba, balbal, bediz, statue.

Lisans eğitimimiz sırasında, Türk kültürü veya tarihi ile ilgili her türlü araştırmamızda bize kaynaklık eden Muharrem hocamızın adına çıkarılacak hatıra kitabında yer almak, benim için büyük bir onur ifadesidir. Her ne kadar doktorandan öğrencisi olma fırsatı bulamasam da, yazılan ile bilimsel yönünü; yakın arkadaş hocam Nejat Diyarbekirli'den de insanî yönünü öğrenme fırsatı elde ettim. Editörler tarafından hangi kriterler dikkate alınarak tarafımdan bir makale istendiğini bilmiyorum, ancak bana bu fırsatın tanınmasının, benim gibi akademik kariyerinin başlangıcındaki birisi için ne kadar heyecan verici oldu unu siz okuyucuların takdirine bırakıyorum.

Biz erken dönem Türk sanatı/edebiyatı/kültürü çalışmaları için en büyük problem; belirtilen disiplinler tarafından kullanılacak ortak bir terminolojinin oluşturulmamasıdır. Bu yüzden de aynı gösterileni ifade etmek için farklı kelimeler kullanılmaktadır.¹

Konuya sanat tarihi açısından yaklaşırsak; bu kavramlardan biri, Göktürk dönemi plastiklerinin isimlendirilmesi yönündedir. Bilindiği üzere Avrasya bozkurku alanında, sağ eliyle kupa, sol eli ile de kılıcı kavramı insan heykelleri, genel olarak Türk döneminde üretilmiş plastikler olarak kabul edilirler ([resim 1](#)). Bu kavram bir yere kadar da doğru sayılabilir. Asıl problem, bu plastiklerin nasıl isimlendirildiği, daha doğru bir deyişle nasıl isimlendirilmesi gerektiği konusunda olmaktadır.

Ancak bir 'öneri' ileri sürmeden önce, bu heykellere ne gibi isimler verildiğini

geçen ifadeler; bu iki kavramın bugünlere kadar karışılarak kullanılı gelmesine neden olmuştur.⁶

Bu iki ifadeyi arkeolojik kazıların sağladığı bilgilerin ışığında da derlendirmek, kavramları yerli yerine oturtmamız gerekir. Bu için Göktürkler'in kült alanlarını incelememiz gerekmektedir. Üzerinde en çok yayın olan Kül Tigin külliyesini incelemek yeterli olacaktır (resim 03). Rekonstrüksiyondan da anlaşılabildiği üzere; doğu kapısının hemen önünden başlayıp ve doğuya doğru uzanan tek sıra halinde balbal denen bir taş sırası yerleştirilmiştir (Diyarbakırlı 1979:1-64; Voitov 1983:74-89). Bu taşlar Gök Türk yazıtlarında⁷ ve Çin kroniklerinde (Kızlasov 1964:30; Mau Tsai 1958:42; Ta'ang (1955:98-112) geçen ve öldürülen düşmanları temsil ettiğine inanılan taşlardır. Bu taşların şekli itibarıyla da, bir eliyle kapıyı tutan diğeriyle silahını kavramı plastik etkisi yüksek

1976-70) olarak çevirebiliriz.

Bediz kelimesinin açıkça 'heykel' karılığında kullanıldığını gösteren bir yazıt ise Kül ç Çor yazıtıdır. Kitabının 24 satırında; "Kaganın küçük erkek kardeşi El Çor tegin geldi, daha sonra dört tegin daha geldi. Bu adamlar, efendi (i vara) Bilge Küli Çor'un cenaze töreninde görevli idiler ve bunlar oturan bedizler (heykeller) imal ettiler"⁹ ifadesi bulunmaktadır.

Bugün Türkologlar için önemli bir kaynak durumundaki *Drevnyurkskiy Slovar*'da *bediz* için 'oyma', 'süs', 'süsleme' karılıkları kullanılırken; *bedizçi* için 'ahap ve ta oymacısı', 'heykeltıraş' karılıkları kullanılır (Nadelyaev 1969). Clauson *bediz* kelimesini, 'süsleme' özellikle de 'boyalı süsleme'; *bedizçi*'yi 'boyacı', 'süslemeci' olarak açıklar (1972:310). Orkun *bediz* için, 'nakış', 'tasvir', 'süslemek', 'resmetmek'; *bedizçi* için de, 'nakkaş', 'sanatkâr', 'heykeltıraş' karılıkları kullanır (1994:773). Tekin, *bediz* için 'süs', 'resim', 'heykel', 'süslemek'; *bedizçi* için ise 'ressam', 'heykeltıraş' karılıkları uygun görmüştür (Tekin 1988:125). Ergin de, *bediz* ve *bedizçi* kelimeleri için 'heykel', 'resimli süsleme' ve 'heykeltıraş', 'ressam' ifadelerini önerir (2000:88).

Görüldüğü üzere, akademisyenler *bediz* kelimesi için aynı ifadeleri önermektedirler. Çünkü Gök Türkler, hem 'heykelcilik' hem de 'resmetmek' gibi iki farklı olguyu anlatmak için farklı kelimeler kullanmamışlardır. Bu yüzden, Gök Türk yazıtlarında 'heykel', 'resim' gibi kavramları açıklayıcı farklı terimler yoktur. Bu kelimelerin karılığında, sadece *bediz* kullanılmıştır. Yazıtlarda geçen *bedizet-* kelimesi ile de yapılan eylem; *bedizçi* kelimesi ile de bu işi yapan kişi ifade edilmek istenmiştir.

Çin kronikleri¹⁰, Müslüman¹¹ veya Avrupalı misyonerlerin¹² notları da bize Türklerin 'mezarın başına ölenin suretini diktikleri' ve hatta 'bark-binasının

⁹ Clauson - Tryjarski (1971) 22-30 bu ifade asıl metinde; *K(a)g(a)n in(i)si (i)l-Çor Tig(i)n k(e)l(i)p ul(a)yu t(ä)rt Tig(i)n k(e)l(i)p I b(a)ra B(i)lge Käl- Ç-Çor(u)g y(ö)g(a)t(t)l(i). B(e)d(i)z(i)n b(e)d(i)z(e)t(t)l(i). Olurt(t)l(i)* ekinde geçmektedir.

¹⁰ 1060 yılında yazılan Hsin Tang Shu'da, Kül Tigin'in mezarını yapmakla görevlendirilen Çinli ustaları anlatan bölümde: "Kül Tigin öldüünde kumandan Çan Kuy-i ve yüksek rütbeli memurlardan Lui San, devlet adına mühürlü bir evrak ile merasime gönderilmelidir. İmparator, ta heykel üzerine yazıt kazınmasını, yapı ve ibadet alanının a edilmesini ve O'nun heykelinin dikilmesini emretti. Binanın iç duvarlarına, savaş sahneleri tasvir edilmesi emredildi. Bu iş için en iyi altı ressamı Türk devletinin bugüne kadar görmedi işi ekinde harika iş çıkarması için gönderilmesini emretti." Biçürin (1851:271).

¹¹ "... E er ölen kimse, s alında insan öldürmü kahraman biriye öldürdü ü insanların sayıları kadar; a açtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. ..." bın Fazlan 40 Görüldüğü gibi burada bir kere daha baba ve balbal kavramları karışmıştır. Bizim için önemli olan sureti olan bir heykelin (bediz'in) dikildiğini belirtiyor olmasıdır.

¹² "Kumanlar ölülerinin üzerine büyük bir mezar yaparlar, üzerine de yüzü do uya dönük, elinde bel hizasında bir kap tutan bir suret dikerler. ..." Komroff (1928:73).

Resim 2. Ukrayna, Kiev Devlet müzesinde sergilenen bir Kıpçak heykeli. 10-13. yy.

Resim 3. Moğolistan, Kökösaydam bölgesinde bulunan Kül-Tigin külliyesinin Diyarbekiri tarafından yapılan restitüsyonu. Külliyesinin önünde doğuya doğru çift sıra halinde uzayan balbal sırası görülmektedir. (Nejat Diyarbekiri, "İslam öncesi Türk ve Çin mezarları arasındaki bağlantılar", **Uluslararası 3. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 25-29 Eylül 1993**, Ankara 1999, C. II, res 10.)

Resim 4. Moğolistan, Bayan Ölgii bölgesinde bulunan kültüralınları ve önlerinde doğuya doğru uzanan balbal sıraları.

<http://faculty.etsu.edu/kortumr/MONGOLIA2002/htmldescriptionpages/balbalpair.htm>

Resim 5. Kazakistan, Semipalatinsk Jaminsky ilçesinde bulunmuş ve büyük olasılıkla bir aileye ait kültüralını. F.H. Arslanova – A.A. Çarikov (1974) 232.

Kaynaklar

- ARSLANOVA F.H. – A.A. ÇARIKOV (1974) Kamenniye izvayaniya Bernnago Priirti ya, *Soyetskaya Arheologiya* 3, 220-235.
- BARTHOLD, V.V. (1987) *Otçet o Podzki v Srednyuyu Aziyu sı Nauçnoyo Tsilyo 1893-1894*, Sankpeterburg
- BARTHOLD, W. (1947) Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair, (Çeviren: Abdülkadir nan), *Belleten*, 43, 515-539.
- BÇUR N (1851), *Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitav ih v Sredney Azii v Drevniya Vremena*, 1851.
- CLAUSON, G. – E. TRYJARSK (1971), The inscription at Ikhe Khushotu, *Rocznik Orjentalistyczny*, 34, 22-30.
- CLAUSON, G. (1972) *An Etymological Dictionary of pre Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- ÇORUHLU, Y. (2001) Göktürk sanatında dini nitelikli heykeller ve tasvirler, *Türk Dili Araştırmaları Yılı 1 – Belleten 2000* 95-146
- DAK E V CH R.Y. – TRYJARSK E. (1982) *Kamenniye babi Priçemomarskih steley*, Warszawa.
- DANYAM, L. (1999) *Mongol Mutag Dah'tuh Soyelin Dursgal*, Ulaanbaatar.
- DYARBEK RL, N. (1972) *Hun Sanatı*, İstanbul.
- DYARBEK RL, N. (1979) Orhun'dan Geliyorum, *Türk Kültürü*, 198-199, 1-64
- DYARBEK RL, N. (2002) Eski Türklerde Kültür ve Sanat, *Türkler*, içinde (Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S. Eds.), Ankara, 827-894.
- ERGEN, M. (2000) *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- ERMOLENKO, L.N. (2004) *Srednevekoviy Kamenniye zvayaniya Kazahstanskikh Steley*, Novosibirsk.
- GRYAZNOV, M.P. (1950) Minusinskiye kamenniye babi v svyazi s nekotorimi novimi materialami, *Soyetskaya Arheologiya* 12, 128-156
- HUDYAKOV, Yu.S. (1985) Drevnetyurkskiye pominalniye pamyatniki na territorii Mongolii (po materialam SM KE v 1979-1982 gg), *Drevniye Kulturi Mongolii*, içinde (Vasilievkiy, R.S. Eds.), Novosibirsk.
- İbn Fazlan, *Seyahatname*, (Çeviren: Ramazan EREN), İstanbul 1995
- NAN, A. (1995) *Tarihte ve Bugün İmanizm Materyaller ve Açıklamalar*, Ankara.
- JSL, L. (1963) Kül-Tigin anıtında 1958de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları, *Belleten*, 107, 387-410.
- JSL, L. (1970) *Balbals, steinbabas und andere steinfiguren als äusserungen der religiösen vorstellungen*

- der Ost-Türken*, Prag.
- KIZLASOV, L.R. (1964) O naznaçenii drevnetyurkskih kamennih izvayanii izobrajaju ih lyudei, *Soyetskaya Arheologiya* 2, 27-39.
- KIZLASOV, L. (1996) O znaçeniy termina balbal drevnetyurkskih nadpisey, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 206-208.
- KLYA TORNIY, S.G. (1976) Runičeskaya epigrafika ujnnoy Sibiri (Naskalniye nadpisi Tapsaya i Turana), *Soyetskaya Tyurkologiya* 1, 66-70.
- KLYA TORNIY, S.G. (1978) Hram izvayaniye i stela v drevnetyurkskih tekstah, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 1974, 1978, 238-255.
- KOMROFF, M. (1928) The Journal of Friar William of Rubruch, A Frenchman of the order of the minor Friars to the east parts of the World, in the years 1253 to 1255, *Contemporaries of Marco Polo* USA.
- MAU TSA, L. (1958) *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der ost-türken (Türkien) - I*, Wiesbaden.
- MUSTAFAEV E.M.E. - ÇERBEN N.V.G (1996) *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara.
- NADELYAEV, V.M. - NASLOV, D.M. - TENEV, E.R. - ÇERBAK, A.M. (1969) *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad.
- ORKUN, H.N. (1994) *Eski Türk Yazıtları*, Ankara.
- ÖGEL, B. (1984) *Türk Kültür Tarihi*, Ankara.
- PLETNEVA, S.A. (1974) *Polovetskiye Kamenniye zvyaniya*, Moskva.
- RADLOFF, W. -Melioranskiy P.M. (1897) Drevnetyurkskiye pamyatniki v Ko o-Tsaydam, *STOE*, 4.
- RADLOFF, W. (1956) *Sibirya'dan I-II*, (Çeviren: Ahmet Temir), İstanbul.
- SERTKAYA, O.F. (1987) Do umunun 311. ölümünün 240 yıl dönümünde Philipp Johann von Tabbert-Strahlenberg (1676-1747). *Türk Kültürü*, 285, 16-27.
- TANYU, H. (1987) *Türklerde Ta la İlgili Nançlar*, Ankara.
- TANIL, A. (1995) *Gök Türkler*, Ankara.
- TEKİN, T. (1988) *Orhon Yazıtları*, Ankara.
- TEMİR, A. (1991) *Wilhelm Radloff Devri*, Ankara.
- THOMSEN, V. (1993) *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri*, Ankara.
- VO TOV, V.E. (1986) Drevnetyurkskiye pamyatniki na Hanuye, *Soyetskaya Arheologiya* 4, 74-89.
- YILMAZ, A. (2005) Avrasya'da klasik Türk dönemi insan biçimli heykelsiz in gelimi, *Arkeoloji, Anadolu ve Avrasya* 1, 87-97.

Anıl Yılmaz

Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Öretim üyesidir. Türk sanat tarihi odaklıdır. İlgilidir.

Adres: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Prospekt Mira 56, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, 720042 Binek-Kırgızistan.

E-posta: yilmazani@yahoo.com

Tel: ++ 996 312 552786/1131 . Faks ++ 996 312 541931

Yazı bilgisi :

Alındı ğı tarih: 5 Eylül 2005

Yayına kabul edildi ği tarih: 15 Ekim 2005

E-yayın tarihi: 27 Aralık 2005

Çıktı sayfa sayısı: 9

Kaynak sayısı: 41